

WEWNĄTRZSZKOLNY SYSTEM OCENIANIA

1. **ZESPÓŁ SZKÓŁ nr 1 im. JANA BRZECHWY w PILE** wprowadza od pierwszego semestru roku szkolnego 2001/ 2002 wewnątrzszkolny system oceniania. Zmian w niniejszym dokumencie dokonano 20 września 2002r, 22 września 2003r., 20 września 2004r., 6 lutego 2006r., 18 września 2006r. oraz 18 września 2007r. W niniejszym dokumencie uwzględniono rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. Nr 83, poz. 562 i Nr 130, poz. 906).
2. Wprowadzenie wewnątrzszkolnego systemu oceniania ma na celu:
 - wprowadzenie założeń reformy oświatowej, a w szczególności oparcie pracy edukacyjnej o podstawy programowe,
 - notowanie postępów i osiągnięć ucznia potrzebnych dla wielu różnych celów i wielu różnych przedmiotów procesu dydaktycznego,
 - wskazanie tego, co jest najważniejsze dla uczniów w uczeniu się,
 - stworzenie sytuacji, w której każdy uczeń będzie miał możliwość zademonstrowania swojej wiedzy i umiejętności,
 - wzmacnianie i wspieranie procesu nauczania,
 - umożliwienie wysokiej pewności wnioskowania o umiejętnościach uczniów na podstawie materiału zgromadzonego w procesie oceniania,
 - udostępnienie wszystkim zainteresowanym każdego aspektu i fazy oceniania,
 - zapewnienie otwartości na proces badania i weryfikowania,
 - zapewnienie zgodności każdego składnika systemu oceniania ze standardami nauczania, oceniania i programem rozwoju szkoły.
3. Ocenianie uczniów polega na:
 - systematycznym obserwowaniu i dokumentowaniu postępów ucznia w nauce,
 - określeniu poziomu jego osiągnięć w odniesieniu do rozpoznawalnych możliwości i wymagań edukacyjnych.
4. Wewnątrzszkolny system oceniania osiągnięć uczniów w naszej szkole zawiera następujące elementy:

ELEMENT	KTO OPRACOWUJE?	KTO ZATWIERDZA?
Wymagania edukacyjne na poszczególne stopnie dla odpowiednich przedmiotów nauczania.	Poszczególni nauczyciele, następnie powiadamiają o nich uczniów i rodziców (opiekunów).	Dyrektor szkoły.
Szczegółowe kryteria oceniania umiejętności dla poszczególnych przedmiotów nauczania.	Poszczególni nauczyciele, następnie powiadamiają o nich uczniów i rodziców (opiekunów).	Dyrektor szkoły
Informacje nauczycieli o sposobach sprawdzania osiągnięć uczniów (formy, częstotliwość, narzędzia, zasady przeprowadzania sprawdzianów).	Poszczególni nauczyciele, następnie powiadamiają o nich uczniów i rodziców (opiekunów).	Dyrektor szkoły
Informacje nauczycieli o sposobach powiadamiania rodziców (opiekunów) o postępach (osiągnięciach) ich dzieci.	Poszczególni nauczyciele, następnie powiadamiają o nich uczniów i rodziców (opiekunów).	Dyrektor szkoły

5. Rok szkolny podzielony jest na dwa semestry, a uczeń jest klasyfikowany dwukrotnie: otrzymuje ocenę śródroczną i roczną.
6. Ocenianie odbywa się:
 - w stopniach szkolnych, określonych w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. Nr 83, poz. 562 i Nr 130, poz. 906).
 - Śródroczne i roczne oceny klasyfikacyjne z zajęć edukacyjnych, począwszy od klasy IV szkoły podstawowej, ustala się w stopniach według następującej skali:
 - 1) stopień celujący - 6,
 - 2) stopień bardzo dobry - 5,
 - 3) stopień dobry - 4,
 - 4) stopień dostateczny - 3,
 - 5) stopień dopuszczający - 2,
 - 6) stopień niedostateczny - 1,
 - Śródroczne i roczne oceny klasyfikacyjne zachowania, począwszy od klasy IV szkoły podstawowej, ustala się według następującej skali:
 - 1) wzorowe,
 - 2) bardzo dobre,
 - 3) dobre,
 - 4) poprawne,
 - 5) nieodpowiednie,
 - 6) naganne,
 - dopuszcza się stosowanie plusów i minusów przy stopniach śródrocznych (nie stosujemy ich przy ocenie rocznej),
 - przy ocenianiu można stosować zapis informacji typu:
 - nieobecność – „nb”,
 - nieprzygotowanie – „np”,
 - ucieczka – „uc”,
 - nie ćwiczący – „nć”,
 - oprócz znaku cyfrowego umieszczamy w dzienniku informacje dodatkowe, takie jak:
 - zakres materiału,
 - data,
 - forma oceniania,
 - oceny dłuższych prac pisemnych, wymagających znajomości większego zakresu wiedzy i umiejętności wpisywane są kolorem czerwonym.
 - przy pomocy tabel umiejętności, arkuszy obserwacyjnych i innych narzędzi stosowanych przez nauczycieli,
 - w formie informacji zwrotnych udzielanych uczniom i rodzicom:
 - uczniowie zostają powiadomieni o kryteriach oceniania wiedzy i umiejętności oraz o wymaganiach edukacyjnych na poszczególne stopnie dla odpowiednich przedmiotów na początku roku szkolnego, informację tę następnie przekazują rodzicom (opiekunom),
 - rodzice i opiekunowie zapoznają się z wyżej wymienionymi kryteriami i wymaganiami na zasadach ustalonych przez nauczyciela danego przedmiotu (np. w czasie indywidualnych kontaktów z nauczycielem, w czasie zebrań z rodzicami),
 - uczniowie są na bieżąco informowani o zdobywanych przez siebie ocenach częściowych, informację tę przekazują swoim rodzicom (opiekunom); Każdorazowo na zebraniach z rodzicami opiekunowie uczniów otrzymują informacje dotyczące postępów edukacyjnych uczniów,

- O postępach edukacyjnych ucznia rodzice mogą być powiadomieni podczas indywidualnej rozmowy z nauczycielem w ciągu dnia pracy (pod warunkiem, że nie zakłóca to pracy nauczyciela i zapewnia bezpieczeństwo uczniom), nauczyciel ma prawo odmówić rodzicowi rozmowy, gdy zajdą ww. okoliczności,
- w klasach I – III ocena klasyfikacyjna jest oceną opisową, tylko ocena z religii wyrażona jest stopniem.

7. Określa się następujące ogólne zasady dokonywania oceny wiedzy i umiejętności uczniów w ramach poszczególnych przedmiotów:

- wystawione w każdym semestrze oceny cząstkowe z poszczególnych przedmiotów powinny w stałych proporcjach dotyczyć:
 - wiadomości (wiedzy) uczniów,
 - stopnia opanowania przez nich umiejętności uwzględnionych w podstawach programowych dla danej edukacji w ramach danego etapu nauczania,
 - umiejętności ustalonych jako priorytetowe w programie szkoły,
- ocena opanowania wiedzy i umiejętności przedmiotowych powinna być dokonywana w oparciu o przedstawione przez nauczyciela szczegółowe kryteria,
- ocena stopnia opanowania umiejętności powinna jak w najszerszym stopniu uwzględniać aktywność uczniów w ramach realizowanych projektów edukacyjnych,
- ocena końcowa (śródroczna lub roczna) uwzględnia oceny cząstkowe wystawione uczniom za:
 - udział w rozmaitych formach sprawdzianów wiedzy lub umiejętności,
 - pracę nad projektami edukacyjnymi i ich prezentację,
 - inne: aktywność w klasie, w ramach pracy domowej i na forum społeczności szkolnej.
- ustala się stałą skalę „wystawiania” ocen z prac klasowych, testów, sprawdzianów obowiązującą na wszystkich (z wyjątkiem kultury fizycznej) zajęciach edukacyjnych:
 - za 100% (udzielonych odpowiedzi, wykonanych zadań) uczeń otrzymuje ocenę celującą,
 - za 99% do 90% uczeń otrzymuje ocenę bardzo dobrą,
 - za 89% do 75% uczeń otrzymuje ocenę dobrą,
 - za 74% do 50% uczeń otrzymuje ocenę dostateczną,
 - za 49% do 30% uczeń otrzymuje ocenę dopuszczającą,
 - za 29% do 0% uczeń otrzymuje ocenę niedostateczną.

8. Sposoby sprawdzania osiągnięć i postępów uczniów:

- formy i metody:
 - odpowiedź ustna,
 - dyskusja,
 - zadanie domowe,
 - wypracowanie,
 - kartkówka z bieżącego materiału,
 - praca klasowa (lub sprawdzian)-obejmuje większą partię materiału i trwa co najmniej 1 godzinę,
 - test,
 - praca w grupach,
 - referat,
 - praca samodzielna,
 - aktywność pozalekcyjna (np. konkursy, koła zainteresowań),
 - testowanie sprawności fizycznej,
 - ćwiczenia praktyczne,

- ćwiczenia laboratoryjne,
 - pokaz,
 - prezentacje indywidualne i grupowe,
 - prace projektowe,
 - opracowanie i wykonanie pomocy dydaktycznych,
 - wytwory pracy własnej ucznia,
 - sprawdzian wykonania pracy domowej,
 - aktywność na zajęciach,
- zasady sprawdzania osiągnięć i postępów ucznia:
 - każdy dział programowy kończy się sprawdzeniem zdobytych umiejętności i wiedzy (test, praca klasowa),
 - prace klasowe muszą być zapowiedziane (i wpisane do dziennika) co najmniej na tydzień wcześniej,
 - każda praca klasowa poprzedzona jest podaniem kryteriów oceny i wymagań edukacyjnych (oraz w zależności od potrzeb lekcją powtórzeniową),
 - kartkówka z trzech ostatnich lekcji odbywa się bez zapowiedzi,
 - termin oddawania prac pisemnych – do 14 dni; termin oddania prac z j. polskiego uzależniony jest od „wydolności” polonisty,
 - częstotliwość sprawdzania:
 - jednego dnia może odbyć się tylko jedna praca klasowa (nauczyciel musi dokonać wpisu w momencie zapowiedzi pracy),
 - tygodniowo mogą odbywać się tylko 3 prace klasowe,
 - na każdej lekcji sprawdzane są ilościowo prace domowe, zaś jakościowo w miarę potrzeb,
 - w przypadku nieobecności nauczyciela w dniu pracy klasowej, sprawdzianu itp., termin należy ponownie uzgodnić z klasą, przy czym nie obowiązują jednodniowe wyprzedzenie.
9. Informowanie o ocenach śródrocznych i rocznych. Nauczyciele poszczególnych przedmiotów informują ucznia (jego rodziców, opiekunów) o przewidywanych dla niego ocenach klasyfikacyjnych na tydzień przed klasyfikacyjnym posiedzeniem rady pedagogicznej. Jeżeli ocena klasyfikacyjna jest oceną niedostateczną, uczeń i jego rodzice otrzymują informację o niej miesiąc przed klasyfikacyjnym posiedzeniem rady pedagogicznej. Rodzice muszą potwierdzić otrzymanie informacji o ocenie niedostatecznej.
10. Sposoby informowania uczniów i ich rodziców o wymaganiach edukacyjnych wynikających z realizacji wybranych programów nauczania:
- nauczyciele poszczególnych przedmiotów na początku roku szkolnego (we wrześniu) informują uczniów o kryteriach oceniania i wymaganiach edukacyjnych na poszczególne stopnie. Informację tę w formie pisemnej uczniowie przekazują swoim rodzicom (opiekunom), a ci własnoręcznym podpisem potwierdzają fakt zapoznania się z powyższymi kryteriami i wymaganiami,
 - uczniowie są zobowiązani do umieszczenia powyższych informacji w zeszytach przedmiotowych,
 - w razie potrzeby zainteresowani rodzice mogą zapoznać się z kryteriami oceniania i wymaganiami edukacyjnymi na poszczególne stopnie w trakcie indywidualnych spotkań z nauczycielem, głównie w trakcie „wywiadówek”,
 - w razie potrzeby nauczyciele umieszczają owe kryteria i wymagania na gazetkach ściennych w swoich pracowniach.
11. Dostosowanie wymagań edukacyjnych do potrzeb i możliwości uczniów:

- nauczyciele opracowują dopasowane do możliwości i potrzeb uczniów z trudnościami w nauce stosowne wymagania edukacyjne.
 - oceny śródroczne, roczne oraz stopnie z prac klasowych, testów, sprawdzianów uzyskiwane przez uczniów z trudnościami w nauce muszą być porównywalne z ocenami uzyskiwanymi przez pozostałych uczniów, tzn. jeżeli uczeń z trudnościami w nauce otrzymuje ocenę dostateczną i wyższą, musi on w tym samym stopniu opanować wiadomości i umiejętności co pozostali uczniowie otrzymujący tę samą ocenę; przy wystawianiu powyższych ocen uwzględniamy potwierdzone przez stosowną poradnię zaburzenia typu: dysleksja, dysortografia, dysgrafia itp.
12. Zasady i formy poprawiania osiągnięć, korygowania niepowodzeń uczniów:
- po każdej pracy klasowej dokonuje się analizy błędów i (w zależności od potrzeb) poprawy pracy,
 - uczeń nieobecny na pracy pisemnej, pisze ją w innym (ustalonym przez nauczyciela) terminie,
 - uczeń, który z uzasadnionych powodów, chciałby poprawić ocenę śródroczną lub roczną, dokonuje poprawy tejże oceny na zasadach ustalonych z nauczycielem danych zajęć edukacyjnych w ciągu tygodnia przed klasyfikacyjnym posiedzeniem rady pedagogicznej,
 - uczeń może dokonać poprawy oceny częściowej z pracy klasowej w terminie i na zasadach ustalonych z nauczycielem danych zajęć edukacyjnych. Ocenę, którą uczeń uzyskał w wyniku poprawy wpisujemy obok oceny poprzedniej. Pozostałe zasady poprawiania ocen uwzględnia przedmiotowy system oceniania.
13. Szczególne przywileje. W związku z trudnościami, które mogą być związane z przejściem ucznia z etapu wczesnoszkolnego do klasy czwartej szkoły podstawowej, postanawia się, iż w pierwszym miesiącu nauki (we wrześniu) czwartoklasiści nie będą otrzymywali ocen niedostatecznych.
14. Egzaminy. Przeprowadzenie egzaminu poprawkowego, klasyfikacyjnego, sprawdzianu w klasie szóstej oraz egzaminu gimnazjalnego odbywa się zgodnie z zasadami określonymi w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. Nr 83, poz. 562 i Nr 130, poz. 906).
- egzamin poprawkowy odbywa się w terminie od 25 do 31 sierpnia (termin egzaminu poprawkowego wyznacza dyrektor szkoły w ostatnim tygodniu ferii letnich),
 - do egzaminu tego przystępuje uczeń, który w wyniku rocznej klasyfikacji otrzymał jedną ocenę niedostateczną,
 - w wyjątkowych przypadkach rada pedagogiczna może wyrazić zgodę na egzamin poprawkowy z dwóch zajęć edukacyjnych,
 - rada pedagogiczna, uwzględniając możliwości edukacyjne ucznia, może jeden raz w ciągu etapu edukacyjnego promować ucznia, który nie zdał egzaminu poprawkowego z jednych zajęć edukacyjnych, pod warunkiem, że te zajęcia są realizowane w klasie programowo wyższej,
 - sposób przeprowadzenia egzaminu poprawkowego zgodny jest rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. Nr 83, poz. 562 i Nr 130, poz. 906).
 - uczeń, który z przyczyn usprawiedliwionych nie przystąpił do egzaminu poprawkowego w wyznaczonym terminie, może przystąpić do niego w dodatkowym terminie, wyznaczonym przez dyrektora szkoły, nie później niż do końca września,
 - egzamin klasyfikacyjny:

- do egzaminu klasyfikacyjnego może przystąpić uczeń, który opuścił z przyczyn usprawiedliwionych więcej niż 50 % zajęć edukacyjnych i brak jest podstawy do ustalenia oceny,
- na prośbę rodziców ucznia nieklasyfikowanego z powodu nieobecności nieusprawiedliwionej rada pedagogiczna może wyrazić zgodę na egzamin klasyfikacyjny.
- termin egzaminu ustala indywidualnie nauczyciel, powiadamiając rodziców i dyrekcję szkoły (najpóźniej do 30.05. – za pierwszy semestr; najpóźniej do 20.08. – za drugi semestr).
- egzamin klasyfikacyjny zdaje również uczeń realizujący na podstawie odrębnych przepisów indywidualny tok nauki lub uczeń spełniający obowiązek szkolny, lub obowiązek nauki poza szkołą.

15. Nagrody i wyróżnienia:

- świadectwo z wyróżnieniem otrzymuje uczeń, który na koniec roku szkolnego uzyskał średnią wszystkich ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych 4,75 i więcej oraz najmniej ocenę bardzo dobrą z zachowania,
- uczniowie klas VI szkoły podstawowej otrzymują świadectwo z wyróżnieniem, jeżeli na koniec roku szkolnego uzyskali średnią wszystkich ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych 4,75 i więcej oraz najmniej ocenę bardzo dobrą z zachowania,
- uczniowie klas III gimnazjum otrzymują świadectwo z wyróżnieniem, jeżeli spełniają następujące warunki: uzyskali co najmniej ocenę bardzo dobrą z zachowania, ich średnia ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych na koniec roku była równa lub wyższa od 4,75,
- nagrodę książkową otrzymuje uczeń, który uzyskał średnią ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych 5,00 (i wyżej) oraz ocenę wzorową z zachowania,
- uczeń, który w ciągu roku szkolnego nie opuścił ani jednej godziny zajęć dydaktycznych, otrzymuje na koniec roku szkolnego nagrodę książkową za **100% frekwencji**,
- **„Konkurs skoczka”** - dla uczniów gimnazjum:
 - uczeń, który w ciągu roku szkolnego podwyższył średnią swoich ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych o 0,5 stopnia w stosunku do średniej ocen otrzymanych na koniec poprzedniego roku szkolnego, a średnia ta (w roku ubiegłym) była niższa niż 5,0 zostaje laureatem konkursu i na koniec roku szkolnego otrzymuje nagrodę,
 - laureatem konkursu zostaje także uczeń, którego średnia ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych na koniec roku poprzedniego była równa lub wyższa od 5,0, a na koniec roku bieżącego została podwyższona o minimum 0,2 stopnia; tenże uczeń także otrzymuje nagrodę,
- **„Konkurs alpinisty”** - dla uczniów klas IV - VI szkoły podstawowej:
 - w konkursie udział biorą wszyscy uczniowie; na koniec roku szkolnego wychowawcy klas piątych i szóstych porównują średnią ocen ucznia z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych ze średnią ocen roku poprzedniego; alpinistą zostaje ta osoba, która podniosła swoją średnią ocen o 0,4 oceny, jeżeli w roku poprzednim miała średnią ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych poniżej 5,0; jeśli średnia ocen w roku poprzednim wynosiła 5,0 i więcej, „Alpinistą” zostaje ta osoba, która podniosła swoją średnią o 0,2 stopnia;
 - uczniowie klas czwartych na koniec roku szkolnego porównują średnią ocen z przedmiotów obowiązkowych i ponadobowiązkowych z pierwszym semestrem (obowiązują ich te same zasady, co uczniów klas piątych i szóstych).

16. Promowanie:

- uczeń otrzymuje promocję do klasy programowo wyższej, jeżeli ze wszystkich zajęć edukacyjnych określonych w szkolnym planie nauczania otrzymał oceny klasyfikacyjne – roczne wyższe od oceny niedostatecznej,
 - uczeń otrzymuje promocję, jeżeli z jednych zajęć edukacyjnych (lub w wyjątkowych sytuacjach z dwóch zajęć) otrzymał ocenę niedostateczną, ale przystąpił do egzaminu poprawkowego i uzyskał na nim co najmniej ocenę dopuszczającą,
 - uczeń może w wyjątkowej sytuacji otrzymać jeden raz w ciągu danego etapu edukacyjnego promocję do klasy programowo wyższej, mimo otrzymania z egzaminu poprawkowego oceny niedostatecznej, pod warunkiem, że zajęcia te są realizowane w klasie programowo wyższej. O promocji tej decyduje rada pedagogiczna,
 - na wniosek rodziców (prawnych opiekunów) i po uzyskaniu zgody wychowawcy klasy lub na wniosek wychowawcy klasy i po uzyskaniu zgody rodziców (prawnych opiekunów), oraz po uzyskaniu opinii publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym publicznej poradni specjalistycznej, rada pedagogiczna może postanowić o promowaniu ucznia **klasy I i II szkoły podstawowej** do klasy programowo wyższej również w ciągu roku szkolnego,
 - w wyjątkowych przypadkach rada pedagogiczna może postanowić o powtarzaniu klasy przez ucznia **klasy I-III szkoły podstawowej** na podstawie opinii wydanej przez lekarza lub publiczną poradnię psychologiczno-pedagogiczną, w tym publiczną poradnię specjalistyczną, oraz po zasięgnięciu opinii rodziców (prawnych opiekunów) ucznia,
 - laureaci konkursów przedmiotowych o zasięgu wojewódzkim w szkole podstawowej i gimnazjum oraz laureaci i finaliści olimpiad przedmiotowych w gimnazjach otrzymują z danych zajęć edukacyjnych celującą roczną (semestralną) ocenę klasyfikacyjną,
 - uczeń kończy szkołę, jeżeli na zakończenie klasy programowo najwyższej uzyskał oceny roczne wyższe od oceny niedostatecznej,
 - uczeń lub jego rodzice (prawni opiekunowie) mogą zgłosić zastrzeżenia do dyrektora szkoły, jeżeli uznają, że roczna ocena klasyfikacyjna z zajęć edukacyjnych lub roczna ocena klasyfikacyjna zachowania została ustalona niezgodnie z przepisami prawa dotyczącymi trybu ustalania tej oceny. Zastrzeżenia mogą być zgłoszone w terminie do 7 dni po zakończeniu zajęć dydaktyczno-wychowawczych. Dalszy tryb postępowania ustala rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. Nr 83, poz. 562 i Nr 130, poz. 906),
 - rada pedagogiczna może podjąć uchwałę o niepromowaniu do klasy programowo wyższej lub nieukończeniu szkoły przez ucznia, któremu w danej szkole po raz drugi z rzędu ustalono naganną ocenę klasyfikacyjną zachowania,
 - uczeń, któremu w danej szkole po raz trzeci z rzędu ustalono naganną roczną ocenę klasyfikacyjną zachowania, nie otrzymuje promocji do klasy programowo wyższej, a uczeń klasy programowo najwyższej w danym typie szkoły nie kończy szkoły.
17. Wewnątrzszkolny system oceniania będzie podlegał ewaluacji, dlatego zastrzegamy sobie możliwości zmian, poprawek i uściślenia poszczególnych elementów WSO - pragniemy bowiem, aby stał się on przyjazny dla ucznia, nauczyciela i rodziców.